

**Kansalaisyhteiskunta ja kansanvalta
VSOP-yhteishanke**

Kansalaisten vaikuttami- nen ja kansalaisjärjestöt sekä vapaa sivistystyö

**Vapaan sivistystyön strategioista
kansalaistoiminnassa, paikallisesti
ja globaalistikin**

Jukka Tainio

Taitto Johanni Larjanko

Vapaan Sivistystyön Yhteisjärjestö -
Samverkande Bildningsorganisationerna

Helsinki 2001

www.vsy.fi

Hakapaino 2001

ISBN 952-5349-03-9

Esipuhe

VSOP-hankkeen (Vapaan Sivistystön Osaaminen ja Pätevyys) käynnistymisen lähtökohtana on kysyä ja testata vapaan sivistystyön (vst) visiota ja siinä erityisesti sen arvoja ja missiota. Visio on hyväksytty 14.12.2000. Sen toteutuminen alkaa strategioiden, toteuttamisen teiden valinnasta.

Vapaan sivistystyön tarkoituksena on edistää kansanvaltaisuuden, tasa-arvon ja moniarvoisuuden toteutumista suomalaisessa yhteiskunnassa. Tähän sen ajatellaan suuntautuvan, kun se elinikäisen oppimisen periaatteen pohjalta tukee yksilöiden persoonallisuuden monipuolista kehittymistä ja kykyä toimia yhteisöissä.

Tässä muistiossa on otettu asiaksi pohtia, **voisiko kansalaisyhteiskunnan elämä olla nykyistä laajemmin myös vapaan sivistystyön tehtävissä ja roolina ja jääkö vst:n nykytoiminnan työjärjestyksen ulkopuolelle joitain olennaisia teemoja.**

Kansalaisyhteiskunta-tarkastelun lähtökohtana on se, että kansalaisten mahdollisuudet esittää kritiikkiä ja vaikuttaa toimimalla ovat tärkeä osa demokratiaa edustuksellisen kansanvallan ohella. Kansanvaltaa on perimmiltään pidettävänä välineellisenä keinona tavoitella parempaa elämää kaikille.

Kansanvalta tarkoittaa ainakin kolmea seikkaa: Vallanjakoa ja edustuksellista kansanvaltaa, kansalaisten osallistumista ja vaikuttamista sekä kansalaisyhteiskunnan toimintaa demokratian raameissa.

Näkemyks kansalaisyhteiskunnasta, kansalaisten oman toiminnan alueesta, on tässä tarkastelevana vapaan sivistystyön laidalta, siis missä asioissa ja miten vst voi olla vaikuttamassa kansalaisyhteiskunnassa niin kuin se ilmenee kansalaisjärjestöjen ja -toiminnassa, paikallisena elämänä ja koko maapallon mittakaavassa.

Kansalaisyhteiskunnan rakennusosia ovat yhteisöt. Vapaan sivistystyön tehtävään kuuluu tukea ihmisten kykyä toimia yhteisöissä. Mutta miten? Miten se eroaa **kansan sivistystyöstä?**

Kansalaisyhteiskunta sekä kansalaisjärjestöt ja -liikkeet ovat vapaan sivistystyön toimintaympäristö. Kyseessä on siis toimintaympäristön laaja analyysi.

Muistiota lukiessa syntyy varmasti tunne ja käsitys, että vapaalle sivistystyölle ollaan yhdellä kertaa ottamassa liian suurta haukka-palaa. Ehkä se tässä hetkessä näin onkin, mutta mitä se strategisena teiden valintana tarkoittaa kymmenen vuoden jänteellä. Pidämme kiinni nykyisestä vai valitsemme toisin?

Muistion tekstit – niissä ei tietoisesti ole käsitelmääritelmiä – rakentuvat kahdesta osasta:

- **otsikosta ja siitä lähtevästä johdannosta, joka pyrkii suppeasti – ei siis lainkaan kaikin osin - kuvaamaan, mitä teemaa käsitellään ja**
- **lihasvoidusta, vapaan sivistystyön teemoihin liittyvistä strategisista aiheista ja kysymyksistä, jotka ovat koko pohdinnan päätulos; strategiat on ymmärrettävä valittavana olevana tieverkostona vision toteuttamiseen.**

Tarkoituksena on, että lukijat ryhtyvät pohtimaan vapaan sivistystyön ja **myös kansan sivistystyön** strategioita, että he itse tuottavat niitä teitä, joita sivistys kulkee.

VSOP 2001
Jukka Tainio

Sisältö

Tiivistelmä	5
1. Kansalaisuus yhteiskunnassa	8
1.1. Sosiaalistuminen kansalaiseksi	8
1.2. Kansalaisuus – yhteiskunnan jäsenyys	9
1.3. Eläminen tietotyöhön perustuvassa yhteiskunnassa	12
1.4. Tietoyhteiskunta ja mediayhteiskunta	15
1.5. Kulutusyhteiskunta ja ympäristökysymykset	19
2. Paikallisuus ja kansalaisuus: eläminen paikallisen yhteisön jäsenenä	20
2.1. Erilaiset paikallisyhteisöt: metropoli, lähiö, keskus, haja-asutus	20
2.2. Hyvä arki, kasvattaminen ja koulu sekä perhemuodot	23
2.3. Osallistuminen ympäristön suunnitteluun	24
2.4. Lähiyhteisöön vaikuttaminen	25
3. Globaalisten ulottuvuuksien hallitseminen	27
3.1. Suhde maailmanlaajuisen ja periferian välillä	27
3.2. Paikallinen on globaalista, globaaliset kumppanuudet	28
3.3. Globaalisten riskien tunnustaminen, ymmärtäminen	29
3.4. Globaalin talouden kritiikki – ja mahdollisuudet	32
4. Vapaan sivistystyön toimintamallit	30
4.1. Asiantuntijuus	34
4.2. Tasa-arvo ja marginaalissa oleva	35
4.3. Projekti	36
4.4. Kumppanuus	36
4.5. Verkottuminen	37
4.6. Oppilaitos	37
4. 7. Valtionosuus	38
Eräs avaus	40
Liite 1.	

Tiivistelmä

Kansalaisyhteiskunta ja kansanvalta- yhteishanke on päätynt tar- kastelemaan tehtäväänsä - vapaan sivistystyön ja kansalaisyhteis- kunnan mahdollisuuksista vaikuttaa kansanvaltaisuuden vahvistumi- seen - toimintaympäristön ja yhteiskunnan tarpeista käsin, jakamalla sen **kolmeen kansalaistoiminnan kenttään:**

1.Kansalaiseksi tuleminen, kansalaisena oleminen, aktiivinen kansalaisuus

- sosiaalistuminen kansalaiseksi
- kansalaisuus – yhteiskunnan jäsenyys
- eläminen tietotyönkunnassa
- tietoyhteiskunta ja mediayhteiskunta
- kulutusyhteiskunta ja ympäristökysymykset

2. Paikallisuus ja kansalaisuus: Eläminen paikallisen yhteisön jäsenenä

- erilaiset paikallisyhteisöt: metropoli, lähiö, keskus, haja-asutus
- hyvä arki, kasvattaminen ja koulu sekä perhemuodot
- osallistuminen ympäristön suunnitteluun
- lähiyhteisön muutoksiin vaikuttaminen

3. Globaalisten ulottuvuuksien hallitseminen

- suhde globaalin ja periferian välillä
- paikallinen on globaalista, globaaliset kumppanuudet
- globaalisten riskien tunnistaminen, ymmärtäminen
- globaali talous

Hanke kommentoi kenttiä vst:n vision ja elinikäisen oppimisen lähestymistavan tueksi. Nämä kommentit ovat hankkeen tulos ja siten sen arviointi on tehtävä niiden lävitse.

Edellisten pohjalta syntyi **tarve pohtia eräitä vapaan sivistystyön toimintamalleja**, joille on ominaista se, että ne voivat avata tai lukita ajattelun, tietämisen ja toiminnan ovia:

- 1 Asiantuntijuus
- 2 Tasa-arvo ja marginaali
- 3 Projekti
- 4 Kumppanuus
- 5 Verkottuminen
- 6 Oppilaitos
- 7 Valtionosuus

Toimintamallien vaikutus on vst:tä ohjaava. Siksi on pohdittava niiden strategista vaikuttavuutta.

Yhteishanke on osa vapaan sivistystyön VSOP-projektia. Työryhmässä ovat toimineet Katja Alvoittu (Visio), Marjaana Heikius (Vaasan työväenopisto), Ritva Kykkänen (Kansio, Senioriliitto), Kaimo Rytönen (Mannerheimin lastensuojeluliitto), Jari Valtari (Työväen sivistysliitto) ja Jukka Tainio (Kansan sivistystyön liitto ja tekstin kirjoittaja).

Lisäksi kommentteja ovat esittäneet Sirpa Hartojoki (Maaseudun sivistysliitto), Jorma Turunen (Vapaan sivistystyön yhteisjärjestön pj), Tytti Liinakoski (VSOP-hankkeen projektisihteeri).

1. Kansalaisuus yhteiskunnassa

1.1. Sosiaalistuminen kansalaiseksi

Voi olla perusteltua erottaa toisistaan kansalaisuus lain kautta saatuna ominaisuutena ja kansalaiseksi sosiaalistuminen: jälkimmäinen ei välttämättä toteudu aina. Usein kansalaisuus koetaan omakohtaisesti vasta, kun ryhdytään toimimaan kansalaisyhteiskunnassa.

Kansalaisuus on varmasti liitetty peruskoulun ideaan, jonka tulisi saada jatkumoa lukiossa, ammatillisessa koulutuksessa ja aikuiskoulutuksessa, mutta opetuksen perusteet on rajattu niin, ettei siihen jääne riittävästi aikaa ja huomiota.

Kansalaisuus, sen identiteetti, syntyy yhdessä toisten ihmisten kanssa, silloin kun kuuluu johonkin yhteisöön, kun tuntee solidaarisuutta ja kun tunnistaa itsensä haluamassa jotain. Se on siis yhteisöllistä ja yhteisesti luotua. Vaikka kansalaisuus on syntymälahja, on se otettava, saatava käyttöön. Kuten sosiaalistuminen tuottaa meihin mies- ja naismalleja, samoin kansalaisuusidentiteetti valmistaa meitä yhteisöllisyyteen, tulemaan toimeen ja toimimaan toisten kanssa yhteistyössä.

Nykyidentiteetti on erottautumista luovaa ja siten kulttuurista. Kansalaisuus voi identifioitua niin seksuaalisuuteen, maanpakolaisuuteen, alkuperäisväestöön, kaupunkilaisuuteen, kulttuuriin kuin kulutukseen. Näitä teitä kulkien voidaan lähestyä kansalaistoiminnan, politiikan ja sosiaalisten oikeuksien kansalaisuutta.

Miten vst on osallisena kansalaisuuden tuottamisessa

- vst tuottaa ohjelmallisesti kansalaisuuteen liittyviä hankkeita
- kansalaisuus kuuluu vst:n perussisältöihin, joiden toteutumista seurataan ja arvioidaan
- valitaan tietty kansalaisuusteema vuosittain toteutettavaksi tilaisuuksina?

1.2. Kansalaisuus – yhteiskunnan jäsenyys

1.2.1. Ihmisoikeudet ja perusoikeudet

Perustaltaan ihmisoikeudet ovat yhtäläiset joka puolella maailmaa, jokaisella on ihmisoikeutensa, oikeutensa turvallisuuteen, ruokaan ja terveyteen, sivistykseen.

Kun kansalaisten perusoikeuksista on säädetty Suomen perustuslaissa, ne koetaan ja luetaan ikään kuin toteutuneiksi. Tästä seuraa henkinen päättely: Suomessa ne ovat toteutuneet, maailmalla eivät suinkaan kaikin osin.

Perusoikeuksia tarkemmin pohdittaessa joutuu myöntämään, että omaisuuden suoja tai oikeus omaan kieleen ja kulttuuriin ei välttämättä toteudu kaikille Suomessakaan:

- Saamelaisten oikeudet maahansa ovat kiistanalaisia, juridinen näyttö alkanee pitää
- Kirjastot ovat yhteistä omaisuuttamme: ne tarjoavat tietopalveluja. Tieto on usein tekijänoikeuden tai yrityssalaisuuden suojaamaa, jolloin sen saaminen – edes osittain – kirjastojen tietopalvelujen käyttöön on vaikeutumassa. Digitaaliset tiedot ovat vielä ongelmallisempia. Kirjastot ovat osa sivistystyötä!
- Keskustelu eläinten oikeuksista erottaa sukupolvet toisistaan
- Maahanmuuttajien kotouttaminen luetaan myös vapaan sivistystyön tehtäväkenttään. Tässä työssä kohdataan jatkuvasti oman kielen ja oman kulttuurin oikeuksien rajoja.
- Syrjäytymisuhan alaisilla kansalaisilla on oikeus ihmisarvoiseen elämään. Ihmisoikeuksia sivutaan ja loukataankin monissa yhteiskunnallisissa tilanteissa, esimerkiksi totaalikieltäytyjien vangitseminen.

Edellä olevat esimerkit panevat kysymään vst:n perustehtäväkenttää:

- kansalaisten perusoikeudet sivistystyössä
- miten vst:n omin toimin tai sen piirissä on tähän saakka toimittu ja keskusteltu
- kansalaisoikeuskeskustelijoiden piiri on selvästi suppea ja vst:n toimijoiden osallistuminen on ollut vähemmän näkyvää: on tarvetta identiteetikoulutuksessa syventää
- tehtävät edellyttävät yhteistyötahoja, joiden kanssa edetään

1.2.2. Aktiivinen kansalaisuus

Turun EU-konferenssin “Elinikäinen oppiminen, vapaa sivistystyö ja kansalaisyhteiskunta” demokratiaa ja järjestöllistä sivistystyötä pohjittanut työryhmä esitti opintojen tavoitteiksi osaaville ja osallistuville kansalaisille ja toimiville paikallisyhteisöille:

- Tietopohjaksi kansalaisten oikeudet ja velvollisuudet, osanotto vaalitapahtumissa, paikallinen poliittinen päätöksenteko sekä miten ryhmät ja yhteisöt kehittyvät
- Asenteisiin toleranssia ja kunnioittamista; kysymysten herättämistä, jotta voi antaa panoksensa merkitysten antamiseen tai tietää, miksi käyttää tietoa; mukaan kuulumisen tunne ja kyvykyys sosiaaliseen samastumiseen, identifi kaatioon
- Sivistykselliset taidot: lukutaito ja peruskoulutus, tiedon kriittinen käsittely eli medioiden lukutaito
- Osallistumisen taidot: päätöksiin vaikuttaminen; aktiivinen osallistuminen kansalaisjärjestö- ja vapaaehtois-organisaatioihin

Kansalaisuuteen liittyy merkittävänä motivaationa oman vallan

ymmärtäminen. Kun maamme poliittinen ja hallinnollinen kulttuuri on edelleenkin keskittynyttä, on se omiaan tuottamaan myös kokemuksia, jossa valta on siirtynyt, luovutettu tai otettu päättäjille. Kansalaisyhteiskunnan kehittymisen ehtona on riittävä oma valta, jolla voidaan ratkaista toiminnan kysymykset.

Vapaan sivistystyön valta-analyysi on hyvin niukkaa ja rahoitus-suuntaista, jolloin valtakriittiset tavat toimia ovat jääneet takaalalle.

Valtiollista ja kunnallista demokratiaa laajentavat toiminnot ja keinit ovat Suomessa olleet pitkään pääasiassa hallinnon aikaansaamia. Valtiovalta on usein ottanut merkittävän osan sellaisissa muutoshankkeissa, joissa kansalaisyhteiskunta on ollut mukana, esimerkiksi kestävän kehityksen suunnittelu ja toteuttaminen. Suomessa on pitkä perinne valtiovalan ja –hallinnon ohjaavalle otteelle, joka ulottuu syvälle kansalaistoimintaan. Se on hyvinvointiyhteiskunnan tavoittelemisen merkittävä sivutuote, joka on ollut omiaan muokkaamaan kansalaistoimintojen strategiaksi etenemisen lainsäädännön ja valtion tuen käytön.

Monet kansalaisjärjestöt ja niiden keskusjärjestöt saavat julkista tukea sekä toimintansa ylläpitämiseen että erilaisiin projekteihin. Valtiovalta on myös edellyttänyt järjestöiltä eri tavoin määritellä tuloksellisuutta valtionosuuden ehtona, mikä on ollut omiaan vaikuttamaan järjestöjen tapaan toimia. Euroopan Unionin jäsenyyden aikana on sen rahastojen ja toimintojen kautta rahoitettu projekteja, joihin kansalaisjärjestöt ja vapaa sivistystyö ovat hakeutuneet osallisiksi. Myös nämä hankkeet ovat olleet omiaan suuntaamaan toimijoiden resursseja ja –strategiaa.

Aktiivinen kansalaisuus on erityinen teema, jota on pidettävä vst:lle strategisena:

- **Päämäärä: Miten aikaansaada, kasvattaa kansalaisuutta ja kansalaisyhteiskuntaa? Miten keskusteluvaksi ja osallistuvaksi vst haluaa yhteiskuntamme, niin paikallisesti, alueellisesti kuin valtakunnallisesti?**

•Tavoitteet:

-Mitä on aktiivinen kansalaisyhteisö suomalaisessa yhteiskunnassa?

-Miten aktiivinen kansalaisuus voidaan määrittää (esim. aktiivista kansalaisuutta on osallistuminen vapaan sivistystyön opintotoimintaan)?

• Keinot: Miten sivistystyön keinoin voi luoda laajasti kansalaisaktiivi-suuden kulttuuria tai kasvattaa aktiiviseksi yhteisökansalaiseksi? Keitä tarvitaan yhteistyökumppaneiksi?

1.3. Eläminen tietotyöhön perustavassa yhteiskunnassa

Kun kansalaiset ja valtiovalta ajatellaan sopijapuoliksi, syntyy yhteiskuntasopimus. Päätösvaiheessa oleva modernin yhteiskunnan sopimus sisälsi lupauksen palkkatyön pitkästä työsuhteesta, eläkkeestä, omistusasunnosta. Tähän sopimukseen kuului myös kansalaisten osallistuminen edustukselliseen demokratiaan ja sen edellyttämiin toimiin.

Yhteiskuntasopimus on murrostilassa: Hahmottumassa oleva uusi sopimus ei vielä ole valmis, mutta sen ymmärretään käsittävän enemmän kansalaisten omatoimisuuden vaatimuksia. Ihmisten odotetaan tarttuvan itse ongelmiin, kun työsuhde pätikiintyy ja sisältää enemmän yrittäjäyyttä, kun työssä käymisen rinnalle tulevat kouluttautuminen, lyhytaikainen työttömyys ja erilaiset vuorottelut ja muu vapaa-aika tulevat kiertäviksi vaihtoehtoiksi. Perheet ja niiden asuminen muuttuu monimuotoisemmaksi. Edustuksellinen kansallisvaltion demokratia laajenee Eurooppaan ja globaalisestikin, mutta samalla sen edellytetään laskeutuvan kansalaisliikkeisiin, paikalliseen toimintaan.

Yhteiskuntasopimuksen murrostila on seurausta tietoyhteiskunnan ja sen edellytysten kehitymisestä. Huima tulevaisuusnäkyminen on osin toteutumassa, osin vanha modernin yhteiskunnan malli on vielä voi-

massa. Yhteiskunnallinen eriaikaisuus on tosiasia: yhtäällä maatalous-yhteiskunta, toisaalta tietoyhteiskunta.

Muutosvaiheessa, murroksessa ja uutta yhteiskuntasopimusta ajatellen ihminen tarvitse enemmän valmiuksia sovittautua uusiin asemiin. Näitä nimitetään yleisnimellä tietoyhteiskunnan kansalaisvalmiudet.

Vaikka lähtökohtaisesti jokaiselle kansalaiselle tarjotaan mahdollisuus hankkia perusammatti, ammattien moninaisuus ja vaihtelevuus edellyttää tietoja ja taitoja opiskella lisää, vaihtaa työtä ja ammatia tai palata aikuiskoulutukseen. Näin siis valtiovallan koulutuspolitiikka tarjoaa ammatillisia aikuiskoulutuspalveluja ja kansalainen sopii palaamaan opintojen ääreen useampaan otteeseen työikänsä aikana, ehkä sen jälkeenkin, jolloin sopimus koskee eläkeikää ja sen aktivointia.

Osa kansalaisista kykenee omin ehdoin tai yhteisönsä tuella hallitsemaan elämäntiensä muutokset, toisille ne ovat marginaaliin joutumisen uhka. Aikuiskoulutusta onkin hahmoteltu myös osaksi aktiivista sosiaalipolitiikkaa tai sosiaalisesti investointipolitiikaksi, joka suuntautuisi kompensoivan sosiaalipolitiikan sijasta aktivoivaan ja tukevaan toimintaan.

Monet vst:n oppilaitokset ovat suuntautuneet myös ammatilliseen tutkinto-tavoitteiseen koulutukseen.

Uuteen tietoyhteiskuntaan tarvitaan enemmän koulutuspanoksia, jotka on suunnattu elinikäisen oppimisen osaamisen ja ammatillisen pätevyyden kehittämiseen. Tästä taustaa vasten vst:n on tehtävä:

1. Omat strategiset valintansa, joihin kuuluvat

- vst:n opintojen monipuolinen hyväksilukeminen
- vst:n opintotoiminnan suuntaaminen tietoyhteiskunnan kansalaistaitoihin ja kansalaistoimintaan yhteisöissä
- opintojen vaativuustason ulottaminen eksperttiin ja

professionaaliin opiskeluotteeseen saakka

- **vst:n nykyisen tarjonnan ylläpitäminen perusteina mm. vst:n ”omaehtoinen tehtävähaku”**
- **valinnat, jotka tukevat ihmisten toimeentuloa työtätävän vaatimusten ulkopuolella, vanhempina, kansalaisina, kulttuuriin ja vapaa-aikaan suuntautuvina opintotoimina...**

Toisaalta: mitä monitahoisempi vst:n tarjonta, sitä paremmin se palvelee yksilöllisen vastuun yhteiskunnassa ihmisiä, jotta he voivat mennä eteenpäin elämässään.

2. Vst:n yhteistyöstrategia

- **vst osallistuu omaehtoisen opintotoiminnan ohella työvoimakoulutukseen, kuntouttavaan koulutukseen sekä syrjäytymistä ehkäiseviin sosiaalipoliittisiin toimiin**
- **vst osallistuu työelämän kehittämiseen yhteistyössä sosiaalisten partnereiden kanssa**
- **vst ilmoittaa yhdeksi keskeiseksi tehtäväkseen sosiaalisen pääoman tuottamisen ja osoittaa siihen sopivia toimintamalleja**

Jo pitkään keskusteltu teema on kysymys osallistujista ja ei-osallistujista. Niiden, jotka eivät osallistu, ajatellaan syrjäytyvän tietoyhteiskunnassa. Vst:n kentällä ei vastaus ehkä ole näin yksioikoinen. Silti tietoyhteiskunnassa eläminen edellyttää myös sellaisten, jotka nykyisin ovat sen toimintojen ulkopuolella, hankkiutumista tieto-opintojen tai vastaavan neuvonnan ja ohjauksen pariin.

Vst:n ratkaistavaksi tulee – kun niiden on toimittava niukan rahoituksen mukaan – toiminnan suuntaaminen niin, että se aikaisempaa enemmän rekrytoi uusia osallistujia kansalaisopintoihin, mitä ne ovatkin.

Strategisina valintoina voivat olla

- 1. Uusosallistumisen tukeminen (voucher, hakeva toiminta, tavoitteellinen rajattujen henkilöryhmien rekrytointi)**
- 2. Vst:n toimintojen suuntaaminen selvästi uudelleen, laidoille, marginaaliin niin, että vst:n toimintaa ulkoistetaan instituutioista lähelle kansalaisen elämää**
- 3. Sosiaalisen pääoman kommunikatiivisten ja sosiaalisten taitojen tuottaminen vertaisvuorovaikutuksessa kansalaisten omassa toiminnassa.**

Valtion puolestaan voidaan ajatella kannustavan haluamiaan muutoksia ohjaamalla osan suoritettavista suoraa rekrytointi-saavutuksien mukaan tai käyttämällä niiden rinnalla muita kuin suoritettavista. Tästä enemmän toimintamalli-osuudessa.

1.4. Tietoyhteiskunta ja media-yhteiskunta

Vst:n yksi keskeinen kilpailija osallistujien ajasta on media, erityisesti televisio, ja media on myös tieto- ja viihdesisältöjen tuottaja. Suomalainen viettää keskimäärin 2,5 tuntia television ääressä. Lisäksi hän lukee päivälehtiä ja muita julkaisuja.

Kaikkia vapaa-aikaan kuuluvia vaihtoehtoja tulee tarkastella myös vst:n kehittämisen näkökulmasta. Erityisesti vapaa-ajan palvelujen laatu ja vaikuttavuus voivat olla vst:n benchmarkingin eli vertaamalla oppimisen näkökulmasta tarkasteltavana. Mutta samalla voidaan tavoitella, että vst jalkautuu oppilaitoksistaan ja menee sinne, missä kansalaisetkin ovat: Heidät tavoitetaan ei vain pubissa tai katso-massa televisiota tai lukemassa päivä- tai viikkolehtiä, vaan myös ostoksilla ja liikkumassa sekä mökiltä. Tai erilaisten yhteisöjen toiminnassa.

Uusista medioista on – huomaa: kautta aikojen – haettu koulutusta parantavia ratkaisuja, viime vuosina opetus-tv ja tietoverkko-opinnot ovat keskeisimpiä kehittämissuuntia. Verkko-opiskeluun näyttävät suuntautuvat ne, jotka muutoinkin ovat osallistuneet tutkintotavoitteisiin aikuisopintoihin, siis vakavasti opintonsa ottaviin.

Medioiden muut sivistykselliset käyttötarpeet ovat joko hahmottumassa tai ne ovat jo kansalaisjärjestöjen tietoverkkoaktiivien käytössä.

Sivuhuomautuksena on todettava, että verkko näyttää toimivan paremmin globaaleissa kysymyksissä kuin paikallisesti. Verkon poliittisesta merkityksestä kirjoittanut Sinikka Sassi käsittelee tietoverkon omaehtoisen poliittisen toiminnan piirteitä; hän toteaa sen jääneen kaupallisen ja hallinnollisen laajenemisen alle, jolloin siitä on tullut ajatuksellisesti marginaalia. Verkolla on merkitystä poliittisena julkisuutena, josta on toimivia esimerkkejä. Kaikki verkkoon kuvitellut ideat eivät silti ole toteutuneet. Poliitikot eivät ole kysyneet käyttämään keskustelun mahdollisuutta hyväksi, osa siksi, että uuteen vuorovaikutuksen muotoon on ollut vaikea sopeutua.

Nykyiset omaehtoisen verkkotoiminnan kategoriat ovat

- elämismaailman ristiriidat ja niiden ympärille syntyneet verkot
- vaatimusliikkeet organisaatioiden resurssien jaon tai roolien muuttamiseksi
- poliittinen liike, joka suuntautuu poliittisen järjestelmän rajojen muuttamiseen
- antagonistinen liike, jonka kritiikki suuntautuu yhteiskunnan resurssien tuottamiseen.

Useat verkkotoiminnan muodot ovat luonteeltaan avantgardea tai vastakulttuuria, kuten elektroninen kansalaistottelemattomuus, yritystoiminnan etiikkaan vaikuttaminen tai nettifeminismi. Verkkotoiminnan aktivismin analyysissä korostuu symbolisen toiminnan ja reaalisen

toiminnan erot, suhde julkisuuteen ja mediaan sekä organisoitumisen ongelmat.

Käytännössä vst:n suhde tietoyhteiskunta-teeman kehittämiseen ja sisältöhankkeisiin on ollut koulutuksellinen, ei niinkään kansalaisten näkökulmasta sivistyksellisesti pohtivaa ja kokeilevaa. Vst:n tietoinen oma osallisuus on näyttäytynyt vähäisenä myös valtionhallinnon johtamissa projekteissa, joissa pääpaino on ollut ammatillinen, hallinnollinen ja kaupallinen. Samoin tietoyhteiskunnan tarkastelu vst:n omissa tilaisuuksissa on ollut kapeaa ja koulutuksellista, ei yhteiskunnallista ainakaan merkittävässä määrin.

“Tietoyhteiskunta kaikille” oli Aikuisopiskelijan viikon teema vuonna 2000. Sen tavoitteena oli hakea ja kohdata niitä kansalaisia, joilla ei ole omakohtaista suhdetta tietoverkkoihin ja tieto-ohjelmiin sekä tietolaitteisiin. Mihin tarvitsen tietokonetta ja sähköpostia? on usean kansalaisen kysymys, jonka taustalla voi olla tietoyhteiskunnan ja oman elämän kohtaamattomuus kuin luku- ja kirjoitustaidon puutteet.

Kansalaisen oikeus tietoon ja tiedon saamiseen on digitaalisen ajan keskeisiä haasteita, minkä tulisi näkyä tietoverkkojen kehittämispolitiikassa ja yhteiskunnallista toimintaa tukevana rakenteena. Kirjastojen toiminnassa käydään tästä voimakasta keskustelua, joka ei näytä ulottuvan niiden ulkopuolelle laajemmin. Vst:n käsiin jää kysymys tiedon ja toiminnan välisestä suhteesta.

Vastainformaation tuottaminen ja oikeus kritiikkiin ovat keskeisiä demokraattisen yhteiskunnan piirteitä. Kansalaisliikkeiden kentällä on alkanut esiintyä tiedon saamisen oikeuteen kuuluvia ilmiötä.

Suomen poliittinen kulttuuri on ollut suhteellisen keskittynyttä ja ylhäältäpäin johdettua, mikä osaksi selittää verkon hitaampaa poliittista hyödyntämistä. Verkon syvempiä seurauksia politiikalle tai poliittiselle järjestelmälle ei ole kovin laajasti pohdittu julkisessa keskustelussa, mutta sen sijaan verkkoaktivistit ovat itse arvioineet kriittisestikin uusia toiminnan muotoja.

Vst:n kansalaisuutta tukevana tehtävänä on tarpeen pohtia myös tietoverkkojen käyttäjien oikeuksien suunnasta.

Vapaan sivistystyön strategisina kysymyksinä ovat esimerkiksi:

1. Miten vst suhtautuu medioiden, erityisesti niiden sisältöjen, kehitykseen?

- Mediasisältöjen kritiikki on olennaista vai mediat eivät kuulu sivistystyön ulottuvuuteen

**2. Mitkä ovat vapaan sivistystyön omat tietoyhteis-
kuntakehityksen ja sen sisältöulottuvuuden päämäärät?**

- Onko niihin luettava kansalaisuutta ja kansalaisyhteisöjä tukevat toimet, marginaalissa toimiminen, syrjäytymisen uhkien käsittely?
- Onko vst:n tehtävänä vastata kansalaisten tietoverkkojen ja tietohjelmien opiskelusta (= "koulutuksesta") ja jos on, niin mikä on sen erityinen tehtävä, tavoitteineen?
- Mihin saakka vst haluaa vastata asiantuntemusta ja professionaalista tasoa edellyttävästä koulutuksesta? Miten monta atk-ajokorttia kuuluu vst:n tehtäväksi? Miten ylipäänsä on ajateltu, että tietotekniikka koulutuksen opiskelutarpeet ratkaistaan, kun ammatillisen lisäkoulutuksen rahoitus vst:lle vähenee voimakkaasti? Loppuuko alle viikon mittainen tietotekniikka-koulutus muutenkin?
- Miten toimien ja miten rahoittaen tämä vst:n strategia voidaan toteuttaa?
- Suuntaamalla vst:n nykyistä toimintaa tietoisesti enemmän joillekin valituille painopistealoille

1.5. Kulutusyhteiskunta ja ympäristökysymykset

1.5.1. Käyttäjä-kuluttajan arvot ja toiminta

Kansalaisina olemme kuluttajia sekä erilaisten palvelujen käyttäjiä (kuluttajia). Toimimme sekä markkinoilla kuluttajina että valtion rahoittamien ja monasti tuottamien palvelujen kuten sosiaalisten, kulttuuri- ja sivistyspalvelujen käyttäjinä, kävijöinä ja osallistujina. Myös vst:n opintopalvelut ja koulutus kuuluvat käyttäjä-ulottuvuuteen.

Kuluttaja toimii kansantaloudessa, jonka monet osa-alueet ovat viime kädessä myös kotitalouksien päätöksenteon kohteena. Ihmiselämän keskeisiä kysymyksiä ovat ammatista ja työstä saatavat tulot ja niiden käyttäminen asumiseen, liikenteeseen ja viestintään, vaatetukseen, lasten ja nuorten tarpeisiin, ravitsemukseen. Kuluttajan ratkaisujen perustaminen taloustietoon ja taloudelliseen osaamiseen on nykyaikana sikseen moninaista ja riskejä sisältävää, että tarvitaan sekä yhteiskunnan että vst:n tarjoamaan tietoutta ja neuvontaa.

Kuluttajana eläminen tietoyhteiskunnassa on kovin monihaaraista ja usein siinä tehtävät valinnat ovat vaikeita. Ongelmanasettelut ulottuvat oikeasta ravitsemuksesta ja terveydestä asunnonhankintaan ja ekologisiin valintoihin. Näistä asioista on saatavilla tietoja ja ohjausta, joita sekä viranomaiset että erilaiset järjestöt tuottavat.

Kun kuluttaja-asioita käsitellään pääosin asiantuntijorganisaatioiden toimin, vst:n rooliksi jää neuvonta ja mahdollisten tietotarpeiden ja luentojen välittäminen. Monet vst:n yhteistyötahot ja jäsenjärjestöt ovat suuntautuneet kansalaisten neuvontaan ja myös kuluttajien oikeuksien ajamiseen.

Vst:n käyttäjä-kuluttaja-teemaan liittyvät läheisesti luonnonarvot ja kestävä kehitys, joissa kansalaisilla on vaikutusvaltaa kulutus- ja käyttöpäätösten tekijöinä. Niiden taustalla on kunkin yksilöllinen arvo-maailma ja valinnat toimia. Arvojen kehittymiseen vaikuttaa merkit-

tävästi myös toiminta yhteisöissä, jotka pohtivat kulutuksen ja kuluttamatta jättämisen vaihtoehtoja.

Vst:n strategisia kysymyksiä voivat olla mm:

- Miten vst:n toimin käsitellään taloustietoutta?
- Miten vst:n tulisi toimia kuluttaja-käyttäjä-kentällä (= jonojen kansalaisuus)?
- Miten vst toimii kestävän kulutuksen ja kehityksen edistämisessä
- Miten vst:n ottaa kantaa tietoon oikeutena ja kritiikkinä, vastainformaationa
- VST:n suhde neuvontajärjestöihin

2. Paikallisuus ja kansalaisuus: eläminen paikallisen yhteisön jäsenenä

2.1. Erilaiset paikallisyhteisöt: metropoli, lähiö, keskus, haja-asutus

Harvaanasutussa maassa asumis- ja työssäkäyntialueiden erot vaikuttavat erittäin voimakkaasti ihmisten elämiseen. Yhdyskuntasuunnittelu ja kaavoitus vaikuttavat elämisoloihin useinkin hyvin pitkällä aikavälillä. Suoranaista slummiutumista Suomessa on havaittavissa hyvin vähän, sen sijaan asumisalueet ovat eriytymässä ja sosiaaliset ongelmat kertyvät tiettyihin lähiöihin, kaupunkeihinkin. Maahanmuuttajat asettuvat asumaan yhteisöissä, jolloin paikalliset ristiriidat voimistuvat.

Maassamuutto saa alkunsa lähtemisestä työn perään kasvukeskuksiin tai opiskelupaikkakunnalle. Ilmiö on muuttamassa maamme väestöllistä rakennetta monessa suhteessa. Myös koulutuksellinen tasa-arvo on muuttumassa maan eri osien erilainen kehityksen ja koulutuksellisten mahdollisuuksien erilaistuessa.

Kansalaistoiminnassa keskeistä ja samalla ongelma on paikallinen toiminta, ja siinä nimenomaan suuntautuminen toimimaan paikallis-yhteisössä, sen hyväksi. Yhdistyksille kehittyy helposti taipumus keskittyä sisäiseen toimintaan, jolloin yhteydet lähiympäristöön ovat suppeat. Kuitenkin useimpien järjestöjen tavoitteenasetteluun kuuluu paikalliseen elämään osallistumista ja paikallisia pyrkimyksiä.

Kun valtakunnalliset tai alueelliset kansalaisjärjestöt kansansivistyksestä, urheilusta sekä sosiaali- ja terveysaloista ympäristötoimintaan ja eläinten suojeluun kehittävät toimintaansa ja ohjaavat voimavarojaan, ovat usein ainoina rahoitusvaihtoehtoina suuret projektit tai vastaava paikallinen uudistustyö. Näin yhdeksi toimintaa ohjaavaksi tekijäksi tulevat julkisen vallan tiettyyn tehtävään myöntämät tuet ja avustukset: ne vaativat voimavaroja jotka muuten olisivat käytettävissä paikallistoimintaan.

Elinikäisen oppimisen yhtenä lähtökohtana on sosiaalinen koheesio, jossa olennaista on yhteenkuuluvuuden ymmärtäminen yhteiskunnan perustaksi.

Vst:n toimintastrategiaan:

1. koulutuksen alueellinen tasa-arvo?

- oppilaitosverkon kattavuus ja palvelukyky

2. Vst:n toimintatapojen kehittäminen verkottuviksi

- kansalais- ja työväenopistoyhteyksien lisäksi paikallista vst-yhteistyötä?

-valtakunnallisten järjestöjen yhteiset hankkeet

2.2. Hyvä arki, kasvattaminen ja koulu sekä perhemuodot

“Tarvitaan kylä kasvattamaan lapsi” (afrikkalainen sananparsa)

Hyvä arki rakentuu työn jälkeisestä levosta, ja palautumisesta, henkisestä uudistumisesta (rekreaatio) sekä monen kohdalla uuden sukupolven kasvattamisesta (reproduktio). Hyvälle arjelle on ominaista myös yhteisöt, joissa toimintaan. Kasvatustehtävä on jaettu myös päiväkodin ja peruskoulun kanssa, jotka edellyttävät vanhempien yhteistyötä. Kodin ja koulun työnjako ei kaikin osin ole itsestään selvää.

Paikallinen yhteisyys ja tämän yhteisyyden kokeminen on merkittävä tulos, joka vaikuttaa niin lasten kasvamiseen kuin yleisesti marginalisoitumiseen ja epäsosiaalisuuteen käyttäytymiseen. Usein koheesioon suuntautuvat toimet siirretään kunnallisille sosiaali- ja opetusalojen toimijoille, sen sijaan että suuntauduttaisiin aidosti oman elämisympäristön kehittämiseen.

Asuminen onkin käsitettävä paljon laajemmalle kuin sukunimellä varustetun oman asunnon oven taakse. Naapuruston asiana on kehittää niin asumisympäristön turvallisuutta ja viihtyvyyttä kuin tukea marginaaliin suuntautuvien ihmisten valintoja.

Lähiympäristössä ovat näkyvillä sosiaaliset ongelmat, alkoholin käyttö, jengit. Mutta lähiympäristöä ovat myös talo- ja kylätoimikunnat, vanhempainseurakunta, liikennetoimikunnat. Kansalaisuuteen kuuluu olennaisesti omaan elinympäristöön ja elinoloihinsa vaikuttaminen: vapaan sivistystyön kysymyksenä on, jätetäänkö se yksityisen kansalaisen asiaksi vai koskettaako se “toimintaa yhteisöissä”:

Vst:n strategiset valinnat

- **vst:n paikallisuutta käsittävä osaaminen**
- **vst:n omat paikallisyhteisöt**

- vst:n toimintatavoitteet ja -muodot sekä lähiöt, kylä, naapurustot
- vst:n kumppanuudet paikallisten kansalaisjärjestöjen kanssa
- miten osallistua tai tukea kansalaisten yhteistä toimintaa paikallisesti omien elämän ehtojensa kehittymisen puolesta
- vst:n paikallisuutta tukevat projektit, koska yhteisöllisyys ei synny itsestään

2.3. Osallistuminen ympäristön suunnitteluun

Ympäristö- ja kaavoituslainsäädäntö sisältää runsaasti kansalaisten kuulemista ja osallistamista koskevia määräyksiä. Niiden toteuttaminen tarvitsee tuekseen sekä paikallisten asioiden seurantaan että aktiivista kansalaistoimintaa.

Kaavoitus ja kuntasuunnittelu ovat hyvin pitkävaikutteisia toimintoja, joihin vaikuttaminen on osattava hallita ja ajoittaa tarkoin. Kansalaiset kokevat oman elinympäristön usein sellaiseksi, ettei siihen ole mahdollista vaikuttaa. Tai vaikuttaminen ei erilaisten tahtojen ristikkäistullessa onnistu.

Myös rakennetun ympäristön turvallisuus, liikenne, viihtyisyys ja arkkitehtuuri ovat vastaavan kehittämisen kohteena. Hyvä arki sisältää yhtä lailla kysymyksiä koulumatkan turvallisuudesta kuin kaupassäkäynnin helppoudesta.

Vst:

- vst:n omien opintojen suuntaaminen teemaan
- yhteydet ja yhteistyö yhdyskuntasuunnittelun kansalaisjärjestöjen kanssa
- yhteistoiminta YM:n ja maakuntaliittojen kanssa
- kuntien toimintamallien tuntemus ja keskustelu niiden toteuttamisesta

2.4. Lähiyhteisöön vaikuttaminen

Kaupunginosien asukasrakenne muuttuu, lapsiperheistä jälkeen tulevat nuorison ryhmät, sitten hiljalleen ikääntymistä ja vanhenemista, vähemmän lapsia. Paikallisyhteisön tarpeet elävät perheiden elinkaarien myötä.

Samoin tulee toiseksi muiden toimijoiden tehtävä: koulun, kirjaston, sosiaalitoimiston, poliisin työt kohtaavat kunkin lähiyhteisön elämäntilanteen mukaan. Niihin kuuluvat myös maahanmuuttajat, si-vuraiteelle joutuneet henkilöt ja vanhukset.

Hakeva toiminta tarkoittaa aktiivisten toimijoiden tekemää lähestymistä, jossa mahdollinen kohderyhmä on sulautuneena muiden ihmisten joukkoon. Sen onnistumisen ehtona kansalaisten tavoittaminen muualta kuin kodeistaan.

Inklusion eli mukaan vetämisen mahdollisuuksista puhutaan vain suurkaupunkien slummi- ja muilla ongelma-alueilla. Sen keinoina ovat oman avun ja keskinäisen tuen hyvinkin monenlaiset mallit osuuskunnista vaihdantatalouteen.

Monelle työyhteisö on lähiyhteisönä monta kertaa tärkeämpi kuin asuinalue. Siellä he kohtaavat päivittäin enemmän ihmisiä kuin konsanaan kotiympäristössä. Tähän vaikuttavat sekä perherakenteiden muuttuminen yhden henkilön ja uusperheen suuntaan että lähiyhteisön jääminen nimenomaan kaupunkielämässä muiden yhteisöjen varjoon; tutut ovat muualla kuin lähimmän naapurin luona.

Tietoyhteiskunnan ammatissa toimivien työpäivä on niin pitkä, ettei sen jälkeen ehdi eikä ole ehkä voimia/halujakaan osallistua lähiyhteisön asioihin. Millaiseksi kehittyy sivistyneistön rooli?

Vst:n strategiset tehtävät:

- **miten vst tukee paikallisen sosiaalisen pääoman kertymistä omissa toimissaan?**
- **yhteistyö muiden paikallisten toimijoiden ja sivistäjien, kuten kirjastojen ja kansalaisopistojen kanssa**

- miten menetellen vst tavoittaa uusia kansalaisryhmiä niiden lähimmässä elämän-ympäristöissä - niin kaupunkimaisessa kuin maaseutumaisessa.
- vst:n mahdollisuudet osallistua työelämän ja työ-yhteisöjen kehittämiseen: mitkä ovat sille erityisen ominaiset toimintamallit?

3. Globaalisten ulottuvuuksien hallitseminen

3.1. Suhde maailmanlaajuisen ja periferian välillä

Koko maapallon laajuiseen, globaaliin toimintaan tulee lukea ennen kaikkea ympäristön, rauhan, moninkertaisen köyhyyden, talouden sekä kulttuuri- ja tietoyhteyksien aihepiirit.

Ja lopulta, hyvä arki on kaikille sama, ja se on aina paikallista, siinä mielessä periferiaa.

Perusvire kehittyy, kun ihmisten turvallinen ja hyvä arki kohtaa globaaliset uhkat ja mahdollisuudet. Ne tulevat medioiden välityksellä ja kertovat kansainvälisen politiikan kielellä useimmiten ristiriitojen, rauhan/sodan, pääomien ja tietovirtojen hallinnasta tai hallitsemattomuudesta.

Kulttuuriset samankaltaisuudet ja eroavuudet jäävät informaation valtavirrasta sivummalle, koska ne edellyttävät myös ihmisten ja heidän yhteisöjensä kohtaamista. Tällaiset tapahtumat ovatkin paikallisia, suomalaisia, niitä tilanteita, joissa syntyy kysymys suvaitsevaisuudesta ja toisten elämän ymmärtämisestä. Suomalaisessa yhteiskunnassa kansalaisten enemmistön aktiivinen suvaitsevaisuus vaikuttaa koko yhteiskunnan ilmapiiriä ohjaavasti.

Vst:

- **suvaitsevaisuuteen kasvattaminen on vst:n päätehtäviä, kokonainen toiminta-ala**
- **suvaitsevaisuus kuten ihmisoikeudet ja –arvokin edellyttävät vst:n sisäistä yhteistyötä ja asiantunte-
muksen käyttöä**

3.2. Paikallinen on globaalista, globaaliset kumppanuudet

Ystävyyskoulut ja –kunnat edustavat kumppanuuden hienoimpia ajatuksia: osallistumme ja olemme mukana toisten kulttuurien elämämuodoissa, ymmärsimme niitä tai emme. Kansainvälisen ihmisten välisen vaihdon ajatuksena on tavoittaa kulttuuria, elämämuotoa ja –ihmisyyttä. Esim. Freinet-pedagogisen suuntaukseen kuuluu kirjeiden kirjoittaminen ystäväluokille muualla.

Koko maailman kattavia, inhimillisyyttä kannattavia yhteistyömuotoja on kyetty luomaan terveydenhuollon ja hädänalaisuuden voittamiseksi. Kansalaisjärjestöt toteuttavat ympäristön, ihmisoikeuksien ja lasten oikeuksien valvontaa. Ihmisoikeuksien paikallinen keskustelunomainen pohtiminen on vähäistä, ilmeisesti siksi, että niitä pidetään itsestäänselvyyksinä.

Yksi globaalin yhteiskunnan ilmenemismuodoista on yhdyskuntarakenteiden ja yleiskulttuurin samankaltaistuminen. Metropoleissa esiintyy elämisen ja ongelmien yhdenkaltaisuutta, samoin lähiöt muistuttavat toisiaan kuten myös taajamat ja haja-asutusalueet. Toisaalta oman alueellisen kulttuurin ja siten myös elämämuotojen erityisyyttä puolustetaan, jolloin halutaan turvata oma arkinen elämä ja antaa sen kehittyä itsenäisillä ehdoillaan. Tässä voidaan kokea myös viestinnän ja yleiskulttuurin uhkaa.

Vst:

- Pitäisikö vst:ssä suosia paljon enemmän sellaisten globaalisten yhteyksien ylläpitämistä, jotka ovat yksilöityjä ja konkreettisia ihmisiä, paikkoja ja elämäntilanteita?
- Miten vst toiminnassa näkyy, että se suuntautuu ihmisoikeuksiin ja suvaitsevaisuuteen?
- Miten vst ratkaisee yhteisen maailmankulttuurin osuuden omassa työssään?

3.3. Globaalisten riskien tunnustaminen, ymmärtäminen

Brittiläinen Anthony Giddens ja saksalainen Oskar Negt, molemmat sosiologeja, ovat esittäneet maailmanlaajuisista riskitrendeistä käsityksensä (liite 1), jotka yhtyvät useimmissa kohdissa.

Läpikäyviksi vaikuttajiksi ovat ajateltavissa käsitteet turvallisuus, yhteisöjä koossa pitävät voimat, siis koheesio, ja tasa-arvo.

Globaalinen turvallisuus on elämistä ilman sotaa ja ihmisarvoisesti nälän voittaen ja sivistyen. Yhteisöjen kiinteys, yhteenkuuluvuuden ymmärtäminen yhteiskunnan pohjana tai tavoitteena vaikuttaa niin ihmisten välisissä suhteissa kuin rikollisuuden torjunnassa. Eurooppalaisittain koheesio käsittää myös alueellisten erojen vähentämisen yhteenkuuluvuuden parantamiseksi ja tässä tehtävässä niin kansallisvaltiot ja niiden alueet haluavat toimia yhteistyössä. Myös vapaan sivistystyön verkot ulottuvat alueellisiin puitteisiin.

Ihmislajille on ympäristö aina ollut uhkana. Nykyisin ihminen on itse alkanut tuottaa ympäristössään ekologisia ja biologisia riskejä, joiden vaikutuksista keskustellaan ja toimenpiteistä kiistellään. Riskit ovat uhkana turvallisuudelle. Ratkaisujen suuntaan toimimisen yksimielisyys on vielä monin tavoin haettava, mutta löytämätöntä. Keskeinen osa keskustelua pohtii, kenen eduksi ja kenen haitaksi toimenpiteet ovat.

Traditiot tuottavat yhteiselämää ohjaavia - ja muutoksia jarruttavia - voimia. Ne luovat perusturvaa ja koheesiotakin, sen sijaan tässä tasa-arvotekijät ovat vaihtelevia. Kun traditiot heikkenevät, syntyykö siitä turvallisuusvajetta?

Perinteisen ydin- tai sukuperheen mureneminen on vaikuttanut kasvatus- ja sosiaalistumisprosessiin: osa siitä on siirtynyt hoiva- ja yleissivistysinstituutioille, osa medioille. Perheen asema on yhteiskunnan perustekijänä on muuttumassa ja sen vaikutuksia on nähtävissä mm. ihmisten turvallisuuden kokemuksissa, perheiden toimeentulon eroissa ja lähiyhteisöjen toimivuudessa. Perheen ja yhteiskunnan väliin on syntynyt tyhjää tilaa.

Kansalaisten kiinnostus ja luottamus edustukselliseen demokratiaan ja sen keinoin (äänestäminen) vaikuttamiseen on vähenemässä; enää ei niin suoraan nähdä yhteyttä kansanvallan ja oman elämän välillä. Samoin osallistuminen suurten kansalaisliikkeiden ja -järjestöjen toimintaan on alamäessä. Valtiollisen demokratian antamaa perusturvaa kritisoidaan eri näkökulmista. Edustuksellisiin äänestyksiin osallistumista ei enää koeta yhdistäväksi ja kohottavaksi tapahtumaksi. Ihmiset hahmottavat tasa-arvonsa oman elämäntilanteensa, ei niinkään äänioikeuden ja eduskunnan tai kaupunginvaltuuston toimien kautta. Marginaaliin joutuminen, syrjäytyminen, on ihmisille tasa-arvon menettämisen ilmentymänä keskeinen uhka.

Miten vst:n tulee vastedes tehdä tätä toimintakenttää koskevia strategisia valintoja?

Peruslinjat voivat olla:

- **perustehtävä: vst asettaa tavoitteita ja käyttää merkittävän osan voimavaroistaan perustehtävänsä toteuttamiseen toimimalla omissa oppilaitospuitteissaan**
- **välittävä tehtävä: vst valitsee itselleen sellaisia yhteistyötahoja, jotka toimivat riskikentillä ja osallistuu tukemalla niiden sivistystyötä (esim. opinto-keskukset tukevat taloudellisesti järjestöjen opinto-**

toimintaa)

- **läpäisyperiaate(mainstreaming):** vst tulkitsee ja liittää kaikkeen toimintaansa riskikenttien teemoja
- **erikoistuminen:** vst toimijat valitsevat yhden tai useampia riskikenttiä erikoisalakseen ja toimivat joko perustehtävä-mission tai välittävän mission mukaan
- **sivutehtävä:** vst keskittyy tyydyttämään markkinoiden tai taustaorganisaatioiden kysynnän

3.4. Globaalin talouden kritiikki – ja mahdollisuudet

Vapaan sivistystyön näkökulmasta globaali talous on toisaalta välttämätön kehityssuunta, jossa perustana on hyödykkeiden vaihdanta ja mahdollisuus kansantalouden kasvuun. Toisaalta se edustaa kansainvälisen ohjauksen ulkopuolella toimivan pääomatalouden ja havitteluvoittojen maailmaa, jota ei voida hyväksyä humaaneista tai kulttuurista lähtökohdista.

Aivan viime vuosina on kehitetty globaalin talouden pääoma-valtaisuutta arvostelevia kansalaisliikkeitä, joka toimivat verkottuneesti. Ne ovat nousseet mediassa näkyviin maailmankaupan ja –rahalaitosten kokoontuessa keskustelemaan pääomien ja hyödykkeiden vaihdon ehdoista. Yksi niiden olennainen kehityspiirre on ollut siirtymä tavaroiden kaupasta henkisten arvojen ja sosiaalisten toimintojen kuten terveyden huollon ”sovittamiseen” kaupankäynnin kohteeksi.

Euroopan Unionin asema kansainvälisessä taloudessa on vielä kaukana tavoitteista. EU:n sisäinen rakentaminen on ollut tärkeämpää kuin sen taloudellinen vaihto muun maailman kanssa.

VST:n maailmanlaajuuden toiminnan strategia:

- **vapaa sivistystyö tarvitsee tutkimusta ja kehittämistä siitä, miten eri maiden vst-organisaatiot ovat**

paneutuneet kansainvälisen talouden ja globaalin yhteistyön kysymyksiin

- minkälainen olisi vst:n kansainvälisen yhteistyön ohjelma, olisiko se erilainen kuin Suomen virallinen ulkopolitiikka, onko sellaisia osa-alueita, joilla eroavuudet varmasti ovat suuria?
- Mitä tuo jäsenyys ICAE:ssa, kansainvälisessä aikuiskasvatusliitossa?

4. Vapaan sivistystyön toimintamallit

Totut toimintamallit tarkoittavat vakiintunutta tapaa toimia erilaisissa tilanteissa. Myös vst:lle on kehittynyt omia toimintamalleja, joiden tarkastelu voi antaa viitteitä niistä ilmiöistä, joilla on vaikutusta vst:n tapaan toimia kansalaisyhteiskunnassa ja muussa ympäristössä.

Toimintamallien taustalta löytyy samat peruskysymykset kuin edellä:

- Mitä vst:n oikeastaan tulisi tehdä/olla: oppilaitos vai enemmän, muuta?
- Miten ottaa enemmän kantaa sen sisältöön, mitä tehdään, kuin opintotoiminnan suoritteisiin?
- Vastatako ihmisten kysyntään vai vastatako toimintaympäristön haasteisiin?
- Miten käydä keskustelua edellä kuvattujen toimintakenttien **strategisista** asetelmista niin, että vst:n osallisuus konkretisoituu tavoitteiksi ja toimintatehtäviksi.

4.1. Asiantuntijuus

Perusvaihtoehtoina ovat oman asiantuntemuksen (syvällisen osaamisen) kehittäminen, mikä usein edellyttää riittävästi pitkää paneutumista aihepiiriin, tai ulkopuolisen asiantuntijan hankkiminen. Vst tarvitsee asiantuntijuutta, kun se osallistuu valtiohallinnon kehittämishankkeisiin tai vastaaviin eurooppalaisiin toimintoihin. Asiantuntemus-toimintamallin arviointi voi tuoda näkyviin vst:n *sisäisen yhteistoiminnan heikkouksia, asiantuntijoiden yksinäisyyttä tai vst:n vähäisen keskustelevuuden*.

Vst:n perustehtävässä, sivistystyössä ja yhteyksissä kansalaistoimintaan, asiantuntemuksen hahmottaminen on vaikeampaa, koska tieto

asiantuntemuksesta, siis eksperttiyden rekisteröinti puutteellista. Vst:n oman toiminnan asiantuntemuksen yhdistäminen ja vaihto voidaan muuttaa mahdollisuudesta voimatekijäksi.

Vst:n tarttumispintaa kansansivistyksen nimessä eri teemoihin liukastaa se, että alalla toimii erikoistunut, asiantuntemukseen kansalaisjärjestö tai -yhdistys. Olisiko sittenkin löydettävissä menettelyitä, joilla voidaan sopia yleisemmästä tavasta toimia?

Vst:n strategiset kysymykset: Miten kehittää toimintamalleja valtiohallinnon tehtävissä toimittaessa? Miten koota vst:n omassa toiminnassa koko liikkeen asiantuntemusresurssit. Miten toimia yhteistyössä erikoistuneiden kansalaisjärjestöjen kanssa?

4.2. Tasa-arvo ja marginaalissa oleva

Mitä toimintamalleja vst käyttää, kun se joko valtiohallinnon tehtävissä tai omassa toiminnassaan edistää yhteiskunnan tasa-arvoa tai kun se toimii niiden kanssa, jotka ovat vst:n tarjoamien osallistumismahdollisuuksien ulkopuolella marginaalissa (joka ei ole pieni!). Käytännön sivistystoiminnassa nämä asettamukset tuntuvat ristiriitaisilta, kun samanaikaisesti on pyrittävä vastaavaan suoritteen ja rahoituksen vaateisiin. Myös osallistuminen hallintotehtäviin voisi saada periaatteellista ryhtiä, kun henkiset ajattelutavat olisivat valmiiksi pohdittuja.

Esimerkiksi voidaan poimia OPM:n toiminta hallituksen ikäohjelman toimeenpanossa ja yhteistyössä TM:n ja STM:n kanssa. Hankkeen toteuttaminen tapahtuu ministeriöiden välisessä työryhmässä ja sen esitteleminen on tehty seminaareissa ja vastaavissa tilanteissa. Kun vst:n omat linjaukset ovat suppeat, syntyy asetelma, jossa hallinto antaa lisätehtäviä, joilta puuttuu selkeä toteuttamismalli. Tällöin linjaksi hyväksytään herkästi mainstreaming, tehtävän yleinen läpivienti. Vst:n toimintamalli tällaisissa yhteyksissä tulisi kiinnittää kansalaistoimintaan ja -järjestöihin sekä käsitellä teemaa niiden kanssa. Myös muita toimintatapoja olisi tarpeen hahmottaa.

Kun vst:n visiota tarkastellaan, on tarpeen ottaa kantaa, miten tasa-arvon päämäärää voidaan vst:n toimin edistää. Se tarjoaa niin vst:n edustajille hallinnon hankkeissa kuin vst:n sivistystehtävässä pohjan valita toimintamalleja, joilla omassa kentässä voidaan tuottaa muutosta kohti päämäärää.

4.3. Projekti

Monet yhteiskunnan toiminnot toteutetaan hankkeina, joihin vst osallistuu joko hallinnon kanssa tai oppilaitostasolla. Hankkeille on ominaista päämäärien ja tavoitteiden ottamisen lisäksi aikataulut ja erillirahoitus, joka lähes aina sisältää myös omavastuuosuuden. Viimeksi mainittu on usein henkilöresurssien sitouttamista erillistehtäviin, pois perustehtävästä, mikä on omiaan suuntaamaan myös koko vst-toimintaa. Luonnollisesti projektit tuottavat myös uutta osaamista ja toimintakykyä, mutta on kysyttävä, millä ehdoilla niin kannattaa toimia.

ESR-hankkeet ja erilaiset ostotarjouksiin pohjautuvat projektinomaiset toiminnot ovat saaneet hyvän jalansijan vst:ssä, niin vahvan, että esim. ammatillisen lisäkoulutusjärjestelmän muutos alkoikin heilutella vakavasti vst:n oppilaitosten taloutta ja rahoitusta. Näin on nähtävissä, että vst:n perustehtävien ja projektitoimintamallin välillä on rasitteita, jotka suuntaavat huomiota pois kansalaisyhteiskunnan tarpeista ja tehtävistä.

Vst:n visiossa on otettava kantaa projektiin sekä siihen, miten se vaikuttaa vst:n perustehtävään, sen karakteriin.

4.4. Kumppanuus

Vst on jakautunut kuuteen toimintahaaraan (kansanopistot, opinto-keskukset, kansalaisopistot, kesäyliopistot ja liikunnan koulutuskeskukset sekä neuvontajärjestöihin), joilla on alueellisesti ja paikallisesti vähän yhteistyötä, jos lainkaan. Lohkoutunut toimintamalli näyttää johtavan alueellisen ja paikallisen vst:n osalta näkyvyyden ja voimavarojen riittävyyden heikkouksien korostumiseen. Myös keskuksien tasolla vst:n yhteiset toiminnot ovat poikkeuksia, varsinkin

kun tarkastelu ulotetaan ylläpitäjiin, jotka ovat sekä julkisyhteisöjä että yksityisiä yhteisöjä.

Minkälaisia kumppanuuksia vst:n perustehtävässä on syntynyt alueellisesti tai paikallisesti, siitä ei ole tiedonrippeitäkään.

Vst:n visiossa on tarpeen hahmottaa niitä vst:n arvoja, jotka ohjaavat sektoroitumisen sijasta kumppanuuteen ja jotka antavat ylläpitäjille näkökulmaa vst:n merkityksestä.

4.5. Verkottuminen

Verkottuminen perustuu monenkeskisyyteen ja vaihtoon. Niinpä antaminen on olennainen osa verkoston toimivuuden aikaansaamista. Verkostot tuottavat tietoja ja ajattelua, myös tukea ja ristiriitoja.

Vapaa sivistystyö hahmottuu huonosti, kun sen julkisia verkostoja haetaan. Useimmat ovat oppilaitoskohtaisia tai hierarkioiden yläpäässä toimivia. Useat vst:n oppilaitokset toimivat kansalaisliikkeiden ja -järjestöjen ympäristössä. Vst:n näkyminen kansalaistoiminnan verkoissa on enemmän poikkeus kuin sääntö. Näin siitä huolimatta, että vst on teknisesti hyvin varustettu verkkotoimintaan.

Vst:n perustehtävän toteuttamisen mahdollisuutena ovat myös kansalaisyhteiskuntaan verkottuneet toiminnot. Minkälainen strategia voi tuottaa tällaista verkottumista?

4.6. Oppilaitos

Vapaa sivistystyö on liittynyt paljossa kansanliikkeiden ja kansalaisyhteiskunnan toimintaan, mutta myös kunnallisiin palveluihin. Sen pääasialliseksi ilmentymäksi ovat tulleet oppilaitokset, joilla on omat toimintatilat. Siten vst tarjoaa sivistyksen ratkaisujen toimintamalliksi oppilaitosta, sen opetusohjelmia ja opiskeluyhteisöä. Osa oppilaitosten toiminnoista on viety myös kansalaisyhteisöjen toimintaan, silti niissäkin on käytetty oppilaitoksen toimintamallia: kurssia, luentoa, opetusta, ryhmätyötä. Rajoittaako oppilaitosmallin mukainen ajattelu vapaan sivistystyön perustehtävän toteutumista?

Kun on kyse kansalaisuuden ilmentymistä, tahdosta vaikuttaa omaan elämäänsä tai halusta muuttaa yhteiskunnan henkisiä rajoja, miten siihen sijoittuu vapaa sivistystyö? Nykyisin sen tehtävänä on tarjota tietoja ja taitoja, kun sen tulisi luo mielikuvaa ratkaisuista, joissa ihmisen omaa toiminta-aktiivisuutta käytetään tiedon puutteiden täydentämiseen, toimintatapojen parantamiseen ja -toimintaan.

Kynnys astua avoimeen kirjastoon on paljon pienempi kuin oppilaitoksen ovesta käyminen. Onko oppilaitosmallin avoimuudessa kehitettävää? Vst kutsuu vuosittain vain noin 20 % kansalaisista osallistumaan sen toimintoihin. Usein he ovat pitkääänkin vst:ssä opiskelleita, he ovat vakioasiakkaita. Miten vst hakee ja rekrytoi vakiintuneen toimintamallinsa ulkopuolelta?

Oppilaitoksen toiminnan ylläpitäminen sitoo voimavaroja. Sivistystoiminnan hajauttaminen edellyttäisi lisäresursseja tai toisista -kannattavistakin? -toiminnoista luopumista, riskien ottamista. Lisäksi oppilaitoksen opetustoimintamalli on ehkä vaihdettava paikallisesti toimivampaan malliin, joka ei välttämättä kuulukaan nykyhenkilöstön osaamiseen.

Strategia:

Pitäisikö vst:tä aivan tietoisesti kehittää niin, että sen kaksoisluonne tulee paremmin näkyviin: se on oppilaitos ja se on sivistystyötä kansalaisten keskuudessa?

4. 7. Valtionosuus

Vapaan sivistystyön opintotoiminnan rahoituksesta käytännössä noin puolet saadaan vapaan sivistystyön lain mukaisena suoriteperusteisena valtionosuutena. Loput kertyvät opiskelijamaksuina tai muina tuottoina.

Valtionosuus on ohjauksen väline, joka pitää tärkeänä suoritteiden määrää. Niinpä oppilaitokset tuottavat lisää suoritteita. Kun samanaikaisesti valtionvalta kuitenkin rajaa maksamiensa suoritteiden määrän alle toteutuvan, seuraa tästä varsin automaattisesti suoritteiden

hintojen aleneminen eli koko valtionosuuden inflatorinen kehitys: yhä halvemmalle yhä enemmän.

Toinen edellistä vaikuttavampi heikkous sisältyy suoriteperusteisuuteen: vapaan sivistystyön toimintatapa määrittyy suoritteiden mukaan, sen sijaan että tässä muistiossa käsiteltyt tärkeät sivistykselliset sisällöt tai halutut kohderyhmät ohjaisivat sen valintoja.

Valtionosuuden nykytason ylläpitäminen edellyttää vst:n oppilaitosten suuntautumista kysynnän mukaan, jolloin myös toiminnallinen suuntautuminen määrittyy tarjottujen palvelujen kautta. Vaihtoehtoiset suuntautumiset, mikäli niihin ei saada turvattua rahoitusta, ovat riskejä, joita ei hevin oteta. Pienimuotoisesti kaikilla vst:n organisaatioilla on toki kokeilevaa ja kehittävää toimintaa.

Taustalla vaikuttavana tekijänä on valtionhallinnon ohjauksen kääntäminen arvioinnin suuntaan. Tätä on perusteltu keskitetyn ohjauksen vähentämisellä, jolloin toiminnan suuntien valinnan on sanottu siirtyvän toimijoiden omien ratkaisujen varaan. Onko näin todella käynyt, siihen on otettava kantaa. Ja mitä tehdään arvioinnin tuloksille?

Vst:n strategisena kysymyksenä on, mitkä ovat sen toimintatavat ja -mallit. Tarjoaako se kaikkeen ratkaisuna oppilaitoksen opintotoimintaa ja koulutusta riippumatta siitä, mitä kansalaisyhteiskunta parhaillaan tekee tai mitä kansalaiset arkiympäristössään tarvitsevat? Miten toimintaa voi muuttaa kansalaisyhteiskunnan tarpeiden ja tehtävien suuntaan? Miten vst suhtautuu yhteiskunnan ja julkisen sektorin toimintaa kritisoiviin ja muutosta tuottaviin kansalaisryhmiin? Minkälaista kansanvaltaa vapaa sivistystyö tavoittelee, riittääkö nykyinen vai onko se muutettava? Miten vst toimii, kun se osallistuu muutoksen kevääseen?

Eräs avaus

Vapaan sivistystyön vision viimeisenä asiana esitetään verkottumista ja yhteisiä hankkeita. Samoin korostetaan järjestörakenteen kehittämistä. Aivan viimeiseksi nostetaan esiin vapaan sivistystyön tutkimisen ja kehittämisen keskus.

Onko vapaan sivistystyön tutkimus- ja kehittämiskeskus nyt riittävästi perusteltu?

Lähteet:

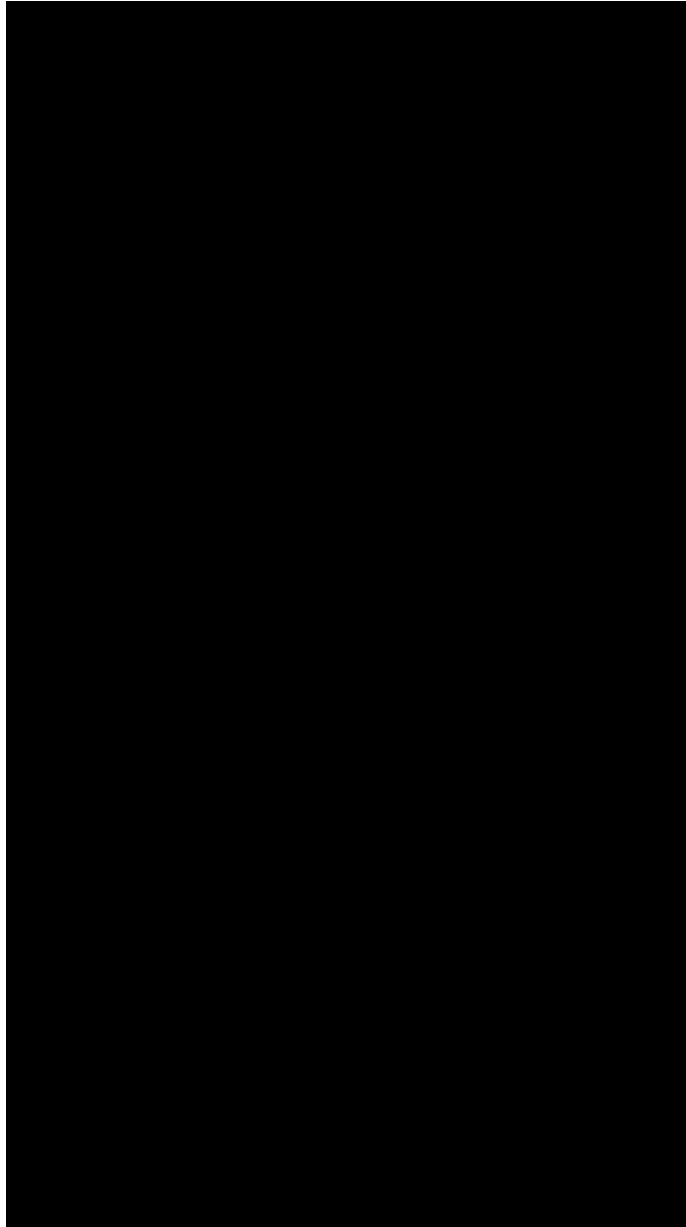
Anthony Giddens: Runaway world

Oskar Negt: Chances of a Civil Society in Learning, LLine 2/2000

Liite 1.

Oscar Negt

Anthony Giddens

Merkintöjä

www.vsy.fi/vsop/

09-646 505

Vapaa sivistys yhteisjärjestö